

ASPECTE ALE CRONOLOGIEI RELATIVE A SITURILOR TRIPOLIENE TÂRZII DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN ÎN LUMINA UNOR NOI DESCOPERIRI FUNERARE DIN REPUBLICA MOLDOVA

Stanislav Țerna*

Abstract: *In the final phases of its evolution, Cucuteni–Tripolye culture divides into a few relatively separate structural units, situated in the forest-steppe and, partially, in the steppe zone between the eastern Carpathians and Dnepr basin. At the same time, the emergence and development of the extramural funerary rite – absent in the early and middle phases of the culture's evolution – occur. However, the character and the essence of the interconnections between different local groups should be revised and redefined, considering that decades have passed since the publication of the last thorough studies. Based on several new funerary finds from the Republic of Moldova, this article presents and analyzes a few aspects of the relative chronology of the Late Tripolye sites in the Prut-Dniester interfluve. We also argue in favor of the necessity of carrying out new research into this matter.*

Rezumat: *În fazele finale ale evoluției sale, cultura Cucuteni–Tripolie se împarte într-un șir de unități structurale relativ de sine stătătoare, amplasate în silvostepa și, parțial, stepa dintre extremitățile estice ale Carpaților și bazinul Niprului. Concomitent, are loc apariția și dezvoltarea ritului extramural de înmormântare, necunoscut în fazele timpurie și mijlocie ale culturii. Caracterul și esența relațiilor dintre diferitele grupuri locale urmează, însă, a fi revizuite și poate chiar redefinite, având în vedere, că din momentul publicării ultimelor sinteze au trecut deja decenii. În acest articol, în baza câtorva noi descoperiri funerare din Republica Moldova, sunt prezentate mai multe aspecte ale cronologiei relative a siturilor Tripoliene târzii din spațiul pruto-nistrean și este argumentată necesitatea efectuării unor noi cercetări de teren în domeniu.*

Key words: *Republic of Moldova, Cucuteni-Tripolye culture, Cunicea, Oxentea, cemeteries, ceramics, relative chronology.*

Cuvinte cheie: *Republica Moldova, cultura Cucuteni-Tripolie, Cunicea, Oxentea, necropole, ceramică, cronologie relativă.*

Destul de omogenă în etapa timpurie a dezvoltării sale, cultura Cucuteni-Tripolie a cunoscut un proces permanent de diferențiere și disociere în diferite grupuri locale separate. Cronologic, acest fenomen începe cu etapa Cucuteni A – Tripolie B¹, atingându-și apogeul în fazele finale de evoluție a culturii, când, de fapt, putem vorbi despre existența mai multor unități structurale relativ de sine stătătoare, amplasate pe spațiile largi de silvostepă și, parțial, stepă de pe teritoriul imens dintre extremitățile estice ale Carpaților și bazinul Niprului². În stadiul actual al cercetărilor pot fi individualizate nu mai puțin de zece grupuri diferite, atribuite Tripolianului tardiv³. În regiunea pruto-nistreană și în stepa spațiului nord-pontic se

* Școala Antropologică Superioară, Chișinău, str. Zimbrului, nr. 10a, MD-2024, Republica Moldova; e-mail: ternastas@mail.ru

¹ Cvek 2004.

² Dergačev 1980.

³ Sintagma "Tripolianul tardiv" (=Tripolianul târziu) corespunde aici termenului de *pozdney Tripol'e*, utilizat în literatura de specialitate din fosta URSS și, apoi, din Ucraina, Rusia și parțial Republica Moldova.

poate vorbi de două subunități regionale: siturile de tip Vâhvatini⁴ și Usatovo, răspândite în stepa și, parțial, silvostepa interfluviului pruto-nistrean și siturile de tip Brânzeni și Hordinești⁵, amplasate cu precădere în silvostepă. Aici putem numi și siturile de tip Chirileni, evidențiate mai târziu și care ar reprezenta o etapă intermediară între complexele de tip Vâhvatini și Hordinești⁶. Restul grupurilor locale (Troianov, Horodsk, Lukașevka, Sofievka și Serezlievka) ocupau spațiile de la est de Nistru, marcând procesul de evoluție a culturii în interfluviul bugo-niprean, Volyn și bazinul Niprului⁷.

Paralel cu elementele de bază ale culturii materiale, procesul de diferențiere al complexului Cucuteni-Tripolie s-a reflectat și într-o sferă atât de specifică precum ritul funerar. Pentru etapele timpurie și mijlocie ale culturii, cunoaștem doar complexe cu oseminte umane în cadrul așezărilor⁸. În etapa târzie apar și se dezvoltă noi necropole propriu-zise plane și tumulare de inhumație și, în cazuri aparte, și cu incinerări. Necropolele plane de inhumație sunt caracteristice zonei de silvostepă, grupurilor Vâhvatini și Hordinești din bazinele Prutului și Nistrului⁹; în vreme ce morminte de incinerare în necropole plane sunt cunoscute în grupul Sofievka, amplasat în silvostepa cursului mijlociu al Niprului¹⁰. În zona de stepă din spațiul nord-pontic sunt semnalate morminte de inhumație tumulare (grupul Usatovo¹¹). Astfel de tumuli cu materiale de tip Hordinești sunt semnalati în silvostepa și stepa zonei pruto-nistrene, grupului Usatovo fiindu-i atribuite și unele necropole plane de inhumație.

Acest tablou devine și mai diversificat dacă examinăm detaliat dezvoltarea ritului funerar al grupurilor tripoliene tardive de silvostepă de pe Prutul Superior și Mijlociu, Nistrul Superior și Mijlociu și regiunea Bugului, care sunt reprezentate de siturile de tip Brânzeni, Vâhvatini, Hordinești, precum și de cele intermediare de tip Chirileni¹². Fiecărui dintre aceste grupuri îi corespund propriile particularități ale ritului funerar. Până acum nu au fost descoperite înmormântări de tip Brânzeni și este foarte probabil că populației respective îi era caracteristic un rit ce nu a lăsat urme arheologice, prin analogie cu etapele timpurie și mijlocie ale dezvoltării culturii Cucuteni-Tripolie.

Grupul Vâhvatini este reprezentat de cimitire plane cu morminte de inhumație. Cea mai mare varietate a ritului funerar este caracteristică însă grupului Hordinești, care include atât morminte în așezări, singulare și colective¹³, cât și morminte extramurale singulare, plane și

⁴ Denumirea actuală a satului este Ofatini; vom utiliza aici denumirea de Vâhvatini, ca una ce s-a afirmat deja în literatura de specialitate pe parcursul ultimelor patru decenii (Movșa 1971; Dergačev 1980; Manzura 1994; Dergačev 1999).

⁵ Corespunzătoare tipului Hordinești-Horodiștea din literatura arheologică românească (Dumitroaia 2000; Mantu 1998).

⁶ Bikbaev 1994.

⁷ Kruc 1993.

⁸ Avilova 1986; Movșa 1960; Bem 2007, 199 și urm.; Lichter 2001.

⁹ Dergačev 1978; Larina 2003.

¹⁰ Videiko 1995.

¹¹ Petrenko 1989.

¹² Bikbaev 1994; Dergačev 1980; Zaharuk 1971; Markevič 1981; Movșa 1985; Manzura 1994; Dumitroaia 2000.

¹³ Publicația unui mormânt colectiv unic pentru Tripolianul tardiv din zonă, din așezarea Pokrovka V, de tip Hordinești, se află în curs de preparare (Șarov, Țerna, Vasilache în pregătire).

tumulare, precum și necropole plane în afara spațiului locuit¹⁴. Trebuie menționat că, din șirul manifestărilor funerare ale grupurilor descrise mai sus, necropolele plane de tip Hordinești rămân cele mai puțin studiate.

Situația prezentată ridică o serie de probleme de cercetare, de la geneza ritului funerar extramural în cultura comunităților tripoliene și până la aspectele răspândirii unor elemente tripoliene târzii în complexele tumulare din zona de stepă¹⁵. Acest articol, însă, este consacrat unor aspecte ale cronologiei relative a siturilor tripoliene târzii din zona de silvostepă în spațiul Pruto-Nistrean, în particular, interrelației dintre grupurile Vâhvațiți, Chirileni și Hordinești, în lumina inventarului ceramic din două necropole inedite din bazinul Nistrului – siturile de lângă localitatea Cunicea (raionul Florești) și Oxentea (raionul Dubăsari), ambele din Republica Moldova.

Necropola de lângă satul Cunicea

Necropola a fost descoperită în anul 2007 într-o lutărie din împrejurimile satului Cunicea (raionul Florești, Republica Moldova), când în peretele carierei a fost găsit și cercetat un prim mormânt de inhumație cu inventar ceramic. În 2009 au mai fost recuperate două vase și câteva oase umane dintr-un alt mormânt distrus, dar și mai multe fragmente ceramice (unele formau o aglomerare – groapă?) și oase umane răslețe, dispersate pe fundul și în pereții lutăriei¹⁶. Cariera a atins doar marginea sudică a necropolei; în rest, situl este intact și merită a fi supus unor cercetări de teren sistematice.

M.1 se afla în peretele de N al carierei, la o adâncime de 0,7-0,8 m în raport cu suprafața actuală. Conturul gropii nu a putut fi urmărit în întregime, stabilindu-se doar că ar fi avut o formă ovală întinsă (Fig. 1/1). Scheletul, prost conservat, al unui bărbat matur (25-35 ani) era depus pe partea stângă, în poziție chirchită, orientat pe linia SV-NE (capul spre NE), picioarele îndoite de la genunchi. La E de craniu se afla un vas pictat. Alte opt recipiente erau plasate în partea de N a gropii, în spatele craniului defunctului. Grupul de vase era situat compact, multe dintre ele fiind plasate unul în altul.

M.2 se afla și el în peretele de N al carierei, la distanță de cca. 40 m de M.1. Complexul a fost găsit complet distrus, din el provenind două vase (unul întregibil și partea de jos al altui recipient) și mai multe oase umane de dimensiuni mici.

Aglomerarea de material arheologic tripolian a fost depistată în peretele sudic al lutăriei și conținea mai multe (peste 50) fragmente ceramice și câteva oase răslețe de animale.

Descrierea materialelor

Din punct de vedere tehnologic, ceramica din mormintele necropolei se încadrează în cele două grupuri caracteristice culturii Tripolianului târziu din spațiul NV pontic¹⁷, reprezentate de ceramica fină, uniformă, cu adaos minim de șamotă mărunță cu scoică pisată și ceramica din lut cu adaos considerabil de șamotă cu granulație mare, scoică, mică, pleavă. Arderea primei categorii este, în general, de o calitate superioară; este prezentă angoba,

¹⁴ Larina 2003.

¹⁵ Movșa 1984; Manzura 1990; Larina 2003; Topal, Țerna 2010.

¹⁶ Topal, Țerna 2010.

¹⁷ Zbenovič 1974; Dergačev 1980.

suprafața fiind bine lustruită, cu o culoare uniformă. Arderea vaselor din ce de a doua categorie este neuniformă, culoarea suprafeței este pătată și neuniformă.

Morfologia este destul de variată. În cadrul ceramicii fine se disting trei tipuri: amfore cu gât înalt cilindric și corp rotunjit bipartit, înzestrat cu patru extremități semirotunde, amplasate simetric (Fig. 1/2, 3); amforetă sferoidală joasă, cu gâtul scund și două mânere perforate (Fig. 1/6); capac semisferic cu mânere perforate (Fig. 1/4). Ceramica grosieră este și ea reprezentată de trei tipuri: recipiente cu gâtul cilindric înalt și umărul rotunjit, vas miniatural cu gâtul înalt în formă de pâlnie, corpul rotunjit și bază evidențiată, străchini de diferite diametre (Fig. 1/5).

Stilistica vaselor este și ea destul de bogată și diferențiată pe categorii. Decorul ceramicii fine este reprezentat de figuri geometrice, formate din benzi cu 3-5 linii paralele de aceeași grosime, în timp ce ornamentul vaselor grosiere constă din impresiuni, linii orizontale șnurate și amprente de ștanță în formă de potcoavă. Atragem atenția asupra organizării în două câmpuri a decorului vaselor fine, cel inferior fiind reprezentat de figuri triunghiulare orientate cu vârful în jos, baza lor aflându-se pe benzile orizontale, ce separă arhitectonica ornamentală a vasului în două.

Ceramica din aglomerare, pe de altă parte, se deosebește vizibil de cea din morminte. Au fost descoperite atât fragmente de vase fine, cât și grosiere. Din punct de vedere tehnologic, este remarcabilă absența șamotei în pasta vaselor grosiere. Sunt substanțiale și diferențele de ordin stilistic: decorul este reprezentat de figuri geometrice, formate din linii ondulate, plasă diagonală, benzi oblice și orizontale din trei linii cu o mediană mai subțire la mijloc (Fig. 2).

Încadrarea cultural-cronologică a necropolei

Apartenența cultural-cronologică a necropolei din Cunicea poate fi depistată în baza a doi parametri: elementele caracteristice ale ritului funerar (din M.1) și specificul inventarului. La prima vedere, judecând după stilistica ceramicii pictate (benzi, formate din linii subțiri de aceeași lățime), complexul ar trebui să fie atribuit grupului Hordinești, pentru care un asemenea decor este caracteristic¹⁸. În același timp, printre vasele din Cunicea nu regăsim alte forme ceramice, tipice pentru acest grup, precum capacele cu mânerul în formă de ciupercă și străchinile cu buza profilată, tăiată oblic spre interior. De asemenea, ornamentul pictat al altor fragmente ceramice din carieră diferă de cel al vaselor din morminte. Mai adăugăm și faptul că depunerea scheletului din M.1 – pe partea stângă – diferă de majoritatea absolută a complexelor funerare de tip Hordinești, pentru care este specifică depunerea defunctului pe partea dreaptă¹⁹. Aceste detalii indică necesitatea efectuării unei analize mai profunde a locului necropolei din Cunicea în cronologia relativă a grupurilor tripoliene din stepa pruto-nistreană.

Printre particularitățile ritului funerar din Cunicea pot fi enumerate: forma ovală întinsă a gropii, poziția chirchită pe stânga, orientarea pe linia SV-NE, prezența unui abundent inventar funerar ceramic. Notăm și faptul că scheletul din M.1 nu era distrus în vechime și nu conținea oarecare urme de acțiune a focului. Majoritatea parametrilor mai sus indicați nu corespund ritului funerar din mormintele grupului Hordinești, pentru care sunt caracteristice poziția pe dreapta, orientarea spre S, SE sau E, distrugerea (rituală?) a mormântului în vechime și

¹⁸ Dergačev 1980.

¹⁹ Larina 2003, 75.

utilizarea focului ca parte componentă a practicilor funerare²⁰. Singurii parametri ai mormântului din Cunicea, care își găsesc analogii clare în complexele funerare Hordinești, cunoscute până acum, sunt anumiți indici generali, precum gradul redus de chircire a scheletului, picioarele îndoite de la genunchi și forma ovală, alungită a gropii. Aceste particularități, însă, sunt prezente și în necropolele de tip Vâhvatini²¹, așa că nu pot fi utilizate în calitate de indici diagnostici în cazul nostru.

Inventarul din Cunicea este unul exclusiv ceramic. Remarcăm numărul mare al vaselor, precum și lipsa altor categorii de inventar – podoabe și unelte. Pentru majoritatea mormintelor Hordinești din zonă este caracteristică prezența unui număr redus de ceramică, precum și a unor unelte și podoabe din os, silex, scoică, piatră etc.²². O unică excepție în acest sens ar fi mormântul de la Hordinești–Cap²³, unde au fost depistate fragmente din cel puțin șapte vase. Am fi tentați să concludem că și structura și cantitatea inventarului funerar din Cunicea diferă de mormintele de tip Hordinești, însă, trebuie să ținem cont de faptul, că o asemenea situație poate reflecta gradul redus al cercetărilor din necropolă.

O analiză mai complexă este posibilă doar pentru ceramica din mormintele necropolei. Din punct de vedere morfologic, vasele din categoria fină corespund, în linii generale, tipurilor A4 și A5 din clasificarea formelor ceramice tripoliene târzii, după Dergačev²⁴. Din punct de vedere regional, amforele primului tip din Cunicea își găsesc analogiile atât în siturile Hordinești (așezarea eponimă²⁵), precum și în siturile Horodiștea (Cârnicieni pe Coastă, Horodiștea, Râșești²⁶), dar și în așezările de tip Chirileni²⁷. Și pentru vasele grosiere cunoaștem analogii atât în inventarul siturilor de tip Hordinești, cât și al celor de tip Chirileni.

În ceea ce privește stilistica decorului ceramicii fine din necropolă, este interesantă asocierea benzilor întretăiate din câmpul superior ornamental cu figurile triunghiulare din cel inferior. O asemenea organizare a decorului este mai puțin răspândită în stepa spațiului pruto-nistrean și își găsește analogiile atât în câteva așezări²⁸, cât și în complexe tumulare, unele dintre acestea situându-se la distanțe destul de mari de arealul Hordinești (Obileni²⁹, Vladimirovka³⁰ (Fig. 4/4)). Remarcăm că aceste morminte sunt tradițional legate de grupul Usatovo, iar complexul de la Vladimirovka a fost sincronizat, din punct de vedere al cronologiei relative, cu siturile de tip Chirileni³¹. Stilistica ceramicii grosiere poate fi divizată în trei tipuri – impresiuni pe brâu, caracteristice pentru buzele vaselor; linii orizontale șnurate și decor, executat prin imprimare în formă unei potcoave. Primele două

²⁰ Larina 2003, 75.

²¹ Dergačev 1978, 27.

²² Dergačev, Manzura 1991, 140-143; Larina 2003.

²³ Manzura, Telnov 1992, 121.

²⁴ Dergačev 1980, 56, fig. 6.

²⁵ Markevič 1981, fig. 81.

²⁶ Dumitroaia 2000, fig. 7, 19, 26.

²⁷ Bikbaev 1994, 66.

²⁸ Markevič 1981, fig. 80/4.

²⁹ Levițki *et alii* 1996, fig. 40/2.

³⁰ Zbenovič 1974: 155, fig. 45/5.

³¹ Bikbaev 1994, 69.

tipuri sunt larg răspândite pe ceramica siturilor de tip Hordinești și Chirileni³², iar motivul imprimat în formă de potcoavă se întâlnește mai rar în această regiune, fiind caracteristică mai ales siturilor de tip Usatovo³³.

Ceramica din aglomerarea semnalată mai sus este reprezentată de recipiente fine și grosiere; printr-o serie întregă de parametri tehnologici și, mai ales, stilistici, ea diferă substanțial de ceramica din morminte și prezintă analogii cu ceramica siturilor de tip Vâhvatini³⁴ și Chirileni³⁵. În stadiul actual al cercetărilor din necropolă ne scapă relația stratigrafică dintre morminte și aglomerarea ceramică. Acestea par a face parte din același complex, lucru care poate fi însă stabilit doar în urma unor eventuale săpături arheologice.

Rezumând cele expuse, în opinia noastră, necropola poate fi preliminar datată în perioada pre-Hordinești (Chirileni, cum a fost definită de V. Bikbaev). În acest sens putem invoca atât multiplele analogii ceramice din siturile de tip Chirileni, cât și lipsa unor forme tipic hordineștiene; la care putem adăuga și diferențele de rit funerar dintre Cunicea și cele "clasice" Hordinești, prezența ceramicii cu puternice tradiții Vâhvatini pe teritoriul necropolei poate indica o datare mai timpurie a sitului.

Necropola de lângă satul Oxentea

A fost descoperită întâmplător în anul 1986 de către locuitorii satului. În același an, locul descoperirii a fost vizitat de un grup de arheologi sub conducerea lui E. Jarovoj. Materialele (11 vase) se aflau în apă, pe malul Nistrului, în partea nordică a satului, indicând că situl era complet acoperit de apele fluviului. Cu această ocazie a fost realizat și un mic sondaj în urma căruia s-a descoperit un vas și a o porțiune dintr-o construcție de piatră aferentă unui mormânt distrus³⁶. În primăvara anului 2010 nivelul Nistrului a scăzut, descoperindu-se o fâșie cu lățimea de circa 30 m de-a lungul malului, fapt ce a permis realizarea unei cercetări mai atente a locului. Materiale tripoliene târzii (fragmente ceramice, un nucleu de silex și fragmentul unei figurine antropomorfe) au fost evidențiate pe o suprafață de aproximativ 350 mp. De asemenea, s-a constatat că necropola este distrusă aproape în întregime, ceea ce face inoportună efectuarea unor eventuale săpături sistematice.

Descrierea materialelor

În ceramica sitului (materialele din 1986 și 2010) pot fi distinse cele două grupuri tehnologice tipice pentru Tripolianul tardiv din zonă, și anume: ceramica fină din lut omogen cu adaos minor de șamotă, scoică, mică și ceramica executată din lut cu adaos considerabil de șamotă, savură, scoică, mică. Ceramica primei categorii a fost arsă uniform, are o culoare omogenă, suprafața fiind lustruită; în vreme ce ceramica atribuită de noi celei de a doua categorii a fost arsă mai prost, culoarea nu este omogenă, suprafața este aspră, pe un fragment este prezentă angoba. Culoarea suprafeței ceramicii fine este portocalie, cafenie sau roșietică deschisă, iar culoarea suprafeței ceramicii grosiere variază de la gri la cafeniu sau roșietic.

³² Dergačev 1973; Dergačev 1980, fig. 31; Bikbaev 1994, fig. 1.

³³ Patokova 1979, fig. 35; Petrenko 1989, fig. 37.

³⁴ Dergačev 1978.

³⁵ Bikbaev 1994, fig. 2; Bodean 2004, fig. 5.

³⁶ Publicația completă a materialelor necropolei se află în curs de apariție (Jarovoj, Țerna, Popovici în curs de apariție).

Morfologia vaselor poate fi urmărită doar la ceramica de categorie fină, deoarece nu s-a găsit nici un fragment de ceramică grosieră care ar putea avea trăsături morfologice clare. În cadrul categoriei ceramicii fine pot fi evidențiate cinci forme de vase: străchini semisferice cu buza simplă rotunjită, amfore sferoidale cu două mânere rotunde la mijlocul corpului, amfore sferoidale joase cu mânere/umerașe la baza gâtului, vas sferoidal de tip borcan, capac semisferic cu mânerul în formă de ciupercă. Fundul vaselor este plat sau puțin concav.

De asemenea, stilistica vaselor este mult mai variată pentru categoria ceramicii fine. Dintre fragmentele recipientelor de factură grosieră, doar unul poartă un decor sub formă de incizii verticale, executate cu un obiect ascuțit. În ceea ce privește ceramica fină, ornamentul a fost aplicat, pe majoritatea vaselor, în două culori – brună și roșie, culoarea roșie purtând un caracter adițional, fiind în cele mai multe cazuri utilizată pentru a umple spațiile dintre figurile principale ale decorului. Un element stilistic de bază îl reprezintă fâșiile din trei linii paralele, dintre care una, mediană, este mai subțire. Prin îmbinarea, asocierea acestor fâșii, se formează figurile principale ale decorului – metope (de tip complex, după terminologia lui V. Dergačev³⁷), figuri ovale și semiovale, fâșii subțiri ondulate, fâșii scurte, plasă dreaptă sau oblică.

Dintre aceste recipiente, patru reprezintă, prin morfologia și/sau stilistica lor, un interes deosebit și de aceea vor fi prezentate aparte.

Primul dintre ele este o străchină semisferică cu buza rotunjită (înălțimea 7 cm, diametrul maxim 12,4 cm, diametrul fundului 8 cm) (Fig. 3/1), care poartă decor bicrom atât pe suprafața exterioară, cât și cea interioară³⁸. Decorul respectiv este reprezentat de metope orizontale, figuri triunghiulare pe marginea buzei, linii ondulate și scurte. Remarcabilă este prezența unei figuri în formă de cruce, aplicată cu vopsea roșie pe fundul vasului, din partea exterioară.

Al doilea vas este o amforetă sferoidală joasă, cu mânere/umerașe situate la baza gâtului (înălțimea 15,2 cm, diametrul buzei 9 cm, diametrul maximal 20 cm, diametrul fundului 6,8 cm) (Fig. 3/2). Decorul este organizat pe două fâșii orizontale, separate de linii paralele, spațiul dintre care este umplut cu vopsea roșie. Câmpul ornamental superior este reprezentat de benzi oblice formate din trei linii, dintre care una, cea mediană, este mai subțire, asociate cu decor în formă de plasă oblică, precum și linii ondulate oblice. Câmpul inferior reprezintă un șir de figuri triunghiulare din trei linii cu o mediană mai subțire, orientate în jos. Baza figurilor triunghiulare este formată de liniile paralele orizontale, ce separă cele două fâșii ornamentale principale. Figurile triunghiulare sunt asociate cu linii verticale ondulate, ce trec uniform prin mijlocul lor și al interspațiilor dintre ele, asigurând ritmicitatea compoziției ornamentale.

Al treilea vas este la fel o amforetă sferoidală joasă cu două mânere la baza gâtului, perforate diagonal (înălțimea 12 cm, diametrul buzei 7 cm, diametrul maximal 14 cm, diametrul fundului 6 cm) (Fig. 3/3). Decorul s-a păstrat incomplet, însă se poate observa prezența benzilor oblice din trei linii de aceeași grosime, ce formează figuri triunghiulare (?), care trec uniform pe toată suprafața corpului.

Al patrulea vas este un capac cu mânerul în formă de ciupercă, perforat orizontal (înălțimea 5,4 cm, diametrul 7,9 cm), cu decor în formă de plasă oblică (Fig. 4/1).

Notăm și prezența unui fragment de figurină antropomorfă, decorată cu un șir de împunsături pe marginea corpului (Fig. 4/2).

³⁷ Dergačev 1980, 57.

³⁸ Trebuie subliniat faptul că în Tripolianul tardiv prezența decorului pe suprafața interioară este caracteristică doar străchinilor (Dergačev 1980, 57).

Încadrarea cultural-cronologică a necropolei

Starea proastă de conservare a sitului nu ne permite să spunem multe despre ritul funerar practicat în Oxentea. Singura structură de piatră, găsită parțial distrusă, poate fi comparată cu construcții funerare similare cercetate în necropola de la Vâhvatini³⁹. Din această cauză, analiza noastră se va concentra pe ceramică, anume pe cea fină, deoarece complexul ceramicii grosiere este mai puțin relevant pentru atribuirea cultural-cronologică a sitului.

Morfologia vaselor fine din Oxentea are mai multe paralele în inventarul ceramic al grupelor locale tripoliene târzii. Primele patru forme corespund tipurilor generale A1, A4, A5 și A10 după Dergačev⁴⁰. Remarcăm predominarea străchinilor semisferice în necropola din Vâhvatini⁴¹. În contrast, a cincea formă morfologică (capacul cu mânerul în formă de ciupercă) din Oxentea este caracteristică exclusiv ceramicii de tip Hordinești⁴² și Chirileni⁴³.

Elementele stilistice ale decorului vaselor din Oxentea, de asemenea, corespund grupurilor Vâhvatini și Chirileni (benzi din trei linii, dintre care una, cea mediană, este mai subțire) și Chirileni-Hordinești (benzi din trei linii de aceeași grosime). Ornamentul în formă de benzi oblice și metope este caracteristic pentru grupurile Brînzeni, Vâhvatini și Chirileni⁴⁴, iar figurile triunghiulare în câmpul de jos al decorului sunt cunoscute în ceramica siturilor de tip Hordinești și a unor grupuri tumulare stepice (vezi mai sus). Capace cu mâner în formă de ciupercă și decor în formă de plasă au analogii în ceramica grupurilor Hordinești (siturile din zona Prutului: Hordinești II⁴⁵; Cucuteni⁴⁶; Horodiștea⁴⁷; Cârniceni⁴⁸) și Usatovo (Dănceni M.9⁴⁹; Taraclia tum.10⁵⁰).

Un interes aparte îl prezintă figura cruciformă identificată pe fundul unei străchini din Oxentea. În general, asemenea figuri nu sunt foarte rare pe străchinile din așezările Cucuteni B dintre Carpați și Prut⁵¹ sau din unele complexe funerare Usatovo pe Nistru (Fig. 4/3)⁵². Însă, toate aceste figuri erau prezente pe străchini biconice, și nu semisferice, ca în Oxentea (o excepție fiind doar vasul din Parcani⁵³). De asemenea, în toate cazurile sus-menționate, elementul cruciform este situat pe partea interioară, și nu pe cea exterioară, a vaselor (în Oxentea, figura cruciformă se află anume pe cea exterioară).

³⁹ Passek 1961, fig. 35, 38; Dergačev 1978, fig. 2.

⁴⁰ Dergačev 1980, fig. 6.

⁴¹ Dergačev 1978, 33.

⁴² Dergačev 1980, fig. 24; Manzura 1994, 107.

⁴³ Bikbaev 1994, fig. 1.

⁴⁴ Dergačev 1980; Markevič 1981; Manzura 1994.

⁴⁵ Dergačev 1973, fig. 3/1.

⁴⁶ Schmidt 1932, Taf. 11/6.

⁴⁷ Dumitrescu 1945, fig. 9.

⁴⁸ Dumitroaia 2000, fig. 20.

⁴⁹ Dergačev 1981, fig. 2/10.

⁵⁰ Manzura 1990, fig. 3.

⁵¹ Tkačuk 2005; Nițu 1977; Nițu 1980.

⁵² Fabricius 1953; Țerna, Popovici (în pregătire).

⁵³ Fabricius 1953, tab. 2.

În ceea ce privește ceramica grosieră, doar un fragment reprezintă interes, și anume din punct de vedere tehnologic. Este vorba despre fragmentul peretelui unui vas gros, cu adaos sporit de scoică în pastă și cu suprafața acoperită cu angobă. Asocierea acestor două elemente nu este caracteristică ceramicii tripoliene târzii⁵⁴. Vase asemănătoare sunt semnalate pe mai multe situri ale culturii Cernavoda I de la Dunărea de Jos⁵⁵, însă ne vom abține deocamdată de la comentarii în așteptarea apariției unor materiale mai consistente.

Înainte de a încheia prezentarea succintă a analogiilor pentru materialele din Oxentea, se cuvine să indicăm că și figurina antropomorfă găsită are paralele atât în așezările tripoliene tardive⁵⁶, cât și în complexele funerare din zonă (7 morminte din necropola de la Vâhvatiniți).

Conform acestui cerc de analogii prezentate mai sus, materialele din Oxentea prezintă afinități cu mai multe grupuri locale tripoliene din regiune. Un șir întreg de parametri (benzile din trei linii cu mediana mai subțire, predominarea străchinilor, ornamentul complex metopic, aspectul plasticii antropomorfe) apropie această necropolă de cea de la Vâhvatiniți și, prin urmare, am fi putut să o atribuim grupului respectiv. Anume această interpretare a fost propusă mai devreme⁵⁷. Pe de altă parte, însă, prezența capacului cu mâner în formă de ciupercă (tipic Hordinești), precum și a benzilor din linii de aceeași grosime și, în măsură mai mică, a figurilor triunghiulare, sunt caracteristice grupului Hordinești. Prin urmare, ceramica din Oxentea combină trăsăturile Vâhvatiniți cu cele Hordinești și în acest fel corespunde complet definiției grupului Chirileni, în forma în care a fost prezentată de V. Bikbaev⁵⁸.

Necropolele Cunicea și Oxentea în sistemul cronologic relativ al Tripolianului tardiv din spațiul pruto-nistrean

Astfel, necropolele prezentate pot fi încadrate în faza intermediară dintre grupurile Vâhvatiniți și Hordinești, în baza materialului ceramic (Fig. 5). În același timp, la compararea materialelor din ambele situri, observăm că ceramica fină din mormintele din Cunicea diferă de cea a Oxentei – este mai apropiată ca stil de siturile de tip Hordinești, în timp ce majoritatea vaselor din Oxentea își găsesc mai multe analogii în ceramica Vâhvatiniți. Situația este însă complicată de prezența în fiecare dintre necropole a unor elemente, ce nu permit atribuirea lor certă nici unuia dintre aceste două grupuri culturale. Încadrarea cultural-cronologică propusă în acest articol – tipul Chirileni – pare a fi satisfăcătoare, ridicând în același timp mai multe noi semne de întrebare. Dacă ambele necropole fac parte din același grup local, de ce inventarul lor ceramic, având unele similitudini, este totuși atât de diferit? Unele particularități (de exemplu capacul cu mâner în formă de ciupercă, de aspect tipic Hordinești) pot ilustra o posibilă funcționare mai lungă a necropolei din Oxentea. În același timp, diferențele dintre ceramica ambelor situri pot indica și inoportunitatea utilizării ulterioare a necropolelor Vâhvatiniți în calitate de situri eponime (concluzie, la care s-a ajuns și mai devreme⁵⁹). În aceeași măsură, această situație ilustrează și un grad insuficient de cercetare a siturilor de tip Chirileni.

⁵⁴ Dergačev 1980, 55.

⁵⁵ Manzura 1999, 121, Table 7/2.

⁵⁶ Markevič 1981; Pogojeva 1983.

⁵⁷ Dergačev, Manzura 1991, 37.

⁵⁸ Bikbaev 1994.

⁵⁹ Petrenko 1994, 64.

În concluzie, putem afirma despre caracterul interrelațiilor și cronologia relativă a grupurilor tripoliene târzii din silvostepa spațiului pruto-nistean că nu sunt studiate satisfăcător⁶⁰. Din momentul apariției ultimelor sinteze⁶¹ au trecut decenii, în cursul cărora au fost descoperite materiale noi, care ridică o serie de probleme adiționale de cercetare. De exemplu, urmează a fi explicate și cauzele (migrațiile meșterilor-ceramiști? contacte conjugale?) răspândirii ceramicii de silvostepă spre est, în stepă⁶², precum și spre nord-vest, pe teritoriul actual al Poloniei, unde sunt semnalate importuri de ceramică de tip Vâhvatini⁶³. Pe plan local, trebuiesc revizuite și redefinite raporturile dintre grupurile Vâhvatini, Chirileni și Hordinești. Necropolele prezentate succint în acest articol se află ambele nu departe de zona specifică, complexă, de interferență dintre toate aceste trei formațiuni (Fig. 6), ceea ce argumentează încă o dată necesitatea efectuării unei revizuii complete a cronologiei relative a siturilor tripoliene tardive din regiune.

În final, este necesar să amintim că ultimele săpături de o amploare ceva mai mare într-o necropolă tripoliană în Republica Moldova rămân cele din situl de la Vâhvatini, efectuate cu peste 25 ani în urmă⁶⁴. În același timp, descoperirile din ultimii ani a unor noi și interesante necropole, atât în Moldova (Cunicea), cât și în Ucraina (Koshary⁶⁵, necropola unică de incinerare cu materiale mixte de tip Malice și Tripolie de la Ostrog⁶⁶), ne arată că procesul de cercetare a fenomenului complexelor funerare tripoliene din zonele de silvostepă și stepă este departe de a fi finalizat și este capabil de a furniza încă multe noi surprize.

Bibliografie

- Agulnikov, C., Redina, E. 2007, *Mogil'nik „Zmeinaja Balka“ u sela Košary, Odesskoj oblasti*, Tyragetia, SN 1, 1, 169-180.
- Avilova, L. I. 1986, *Pogrebal'nyi obryad eneolitičeskikh zemledelicev Yugo-Vostočnoj Evropy*, KSIA AN SSSR 185, 9-14.
- Bem, C. 2007, *Traian-Dealul Fântânilor. Fenomenul Cucuteni A-B*, MNIR Monografii, V, București.
- Bikbaev, V. 1994, *Predgordineštskie pamjatniki tipa Kirilen' v Severnoj Moldove*, în Jarovoj, E. (ed.) *Drevnejšie obšnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja. Tezisy dokladov konferencii*, Tiraspol, 64-69.
- Bodean, S. 2004, *Așezări eneolitice de lângă satele Chetroșica Veche și Climăuții de Jos*, Tyragetia 13, 22-29
- Cvek, E. 2004, *Vostočnotripol'skaja kul'tura i ee mesto v eneolite Evropy*, în Videjko M. (ed.), *Peršij vsesvitnyj kongres "Tripil'ska Civilizacija"*, Kiev, 61-63.
- Dergačev, V.A. 1973, *Pozdnetripol'skie poselenija u s. Gordinešty*, AIM v 1970-1971, 90-100.
- Dergačev, V.A. 1978, *Vyhvatinskij mogil'nik*, Chișinău.

⁶⁰ Petrenko 1994.

⁶¹ Dergačev 1980; Markevič 1981; Movša 1985.

⁶² Manzura 1990.

⁶³ Jastrzębski 1985.

⁶⁴ Manzura, Subbotin 1989.

⁶⁵ Agulnikov, Redina 2007; Govedarica, Manzura 2010.

⁶⁶ Pozihovskij, Samolyuk 2008.

- Dergačev, V.A. 1980, *Pamyatniki pozdnego Tripolja. Opyt sistematizacii*, Chișinău.
- Dergačev, V.A. 1981, *Raskopki v Dančengah i nekotorye voprosy izucenija pamjatnikov pozdnego Tripolja i katakombnoj kul'tury*, AIM v 1974-1976, 35-45.
- Dergačev, V.A. 1999, *Osobennosti kul'turno-istoričeskogo razvitija Karpato-Podnestrovija, în Manzura I. (red.) Ot Balkan do Gimalayev: vremya civilizacij*, Stratum Plus 2, Chișinău, 169-221.
- Dergačev, V.A., Manzura I.V. 1991, *Pogrebal'nye komplekсы pozdnego Tripolja*, Chișinău.
- Dumitroaia, Gh. 2000, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, BMA 7, Piatra-Neamț.
- Fabricius, I.V. 1953, *Arheologičeskaja karta Pričernomor'ja Ukrainskoj SSR*, Kiev.
- Govedarica, B., Manzura I. 2010, *Novye materialy rannego bronzovogo veka na Tiligul'skom limane*, în Manzura I. (ed.) *Liki dalekih predkov*, Stratum Plus 2, Chișinău, 301-310.
- Jarovoj, E., Țerna, S., Popovici, S., *Pozdnetripol'skij mogil'nik u s. Oxentea (Dubossarskij r., Respublika Moldova)*, în curs de apariție.
- Jastrzębski, S. 1985, *Imports of the Tripolye culture pottery in the South-Eastern group of the Funnel Beaker culture*, în Kokowski A. (ed.), *Memoires Archaeologiques*, Lublin, 71-92.
- Kruc, V.O. 1993, *Etapi i naprjamki rozselennja plemen tripil'skoj kultury*, Podyl'ska starovina, Vinnitsa, 35-44.
- Larina, O. 2003, *Pozdnetripol'skoe pogrebenie gordinešt'skogo tipa na Dnestre*, în Sava E. (ed.), *Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic*, Chișinău, 57-80.
- Levițki, O., Manzura I., Demcenko T. 1996, *Necropola tumulară de la Sărăteni*. BiblThr 17, București.
- Lichter, C. 2001, *Untersuchungen zu den Bestattungssitten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*, Monographien IIKEVA 5, Mainz.
- Mantu, C.M. 1998, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, Piatra-Neamț.
- Manzura, I.V. 1990, *O rasprostranenii gordinešt'skikh kul'turnyh zlementov v Severnom Pričernomorje*, în Dergačev V. (ed.), *Arheologičeskie issledovanija molodyh učenyh Moldavii*, Chișinău, 25-39.
- Manzura, I.V. 1994, *Manifestări culturale în perioada de tranziție*, Thraco-Dacica 15, 1-2, 103-119.
- Manzura, I.V. 1999, *The Cernavoda I Culture*, în Nikolova, L. (ed.), *The Balkans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millenia BC)*. BAR IS 791, Oxford, 93-174.
- Manzura, I.V., Subbotin, A.V. 1989, *Novye raskopki Vyhvatinskogo mogil'nika*, AIM v 1984, 76-95.
- Manzura, I.V., Tel'nov, N.P. 1992, *Problema pozdnetripol'skogo pogrebal'nogo obrjada lesostepnoj zony Dnestrsko-Karpatskikh zemely (nekotorye itogi i perspektivy izučenija)*, în Grosu V. I. (red.) *Materialy i issledovanija po arheologii i etnografii Moldovy*, Chișinău, 118-130.
- Markevič, V.I. 1981, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavii*, Chișinău.
- Movša, T.G. 1960, *K voprosu o tripol'skikh pogrebenijah s obryadom trupopoloženija*, în Condurache, E., Passek, T. (eds.) *Materialy i issledovanija po arheologii yugo-zapada SSSR i RNR*, Chișinău, 59-76.

- Movša, T.G. 1971, *O severnoj gruppe pozdnetripol'skih pamyatnikov*, SovArh 1, 31-54.
- Movša, T.G. 1985, *Pozdnij etap Tripol'skoj kul'tury*, în Telegin, D.Ya. (ed.) *Arheologia Ukrainskoj SSR.*, I, Kiev, 223-255.
- Nițu, A. 1977, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo (Horodiștea-Foltești)*, CercIst, S.N. 8, 145-212.
- Nițu, A. 1980, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea culturii Cucuteni*, CercIst, S.N. 9, 93-160.
- Passek, T.S. 1961, *Rannezemledel'českie (tripol'skie) plemena Podnestrov'ya*, MIA 84, Moscova.
- Patokova, E.F. 1979, *Usatovskie poseleniya i mogil'niki*, Kiev.
- Petrenko, V.G. 1989, *Usatovskaja lokal'naja grupa*, în Patokova E.F., Petrenko V.G., Burdo N.B., Polișuk L.Y. *Pamjatniki tripol'skoj kul'tury v Severo-Zapadnom Pričernomorje*, Kiev, 50-124.
- Petrenko, V.G. 1994, *Otnositel'no sistematizacii pamyatnikov pozdnego perioda Tripolje-Cucuteni*, în Jarovoj, E. (ed.) *Drevnejšie obšnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja. Tezisy dokladov konferencii*, Tiraspol, 61-64.
- Pogojeva, A.P. 1983, *Antropomorfnaja plastika Tripol'ja*, Novosibirsk.
- Pozihovskij, O.L., Samoljuk, V.O. 2008, *Eneolitičnyi kremacijnyj mogil'nik v okolicjah Ostroga na Zahidnyj Volyni*, Arheologija (Kiev) 1, 28-40.
- Schmidt, H. 1932, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin und Leipzig.
- Șarov, O., Țerna, S., Vasilache, M., *Die spätkupferzeitliche Grube mit Menschenresten aus der mehrschichtigen Siedlung Pokrovka V, Republik Moldau*, în curs de pregătire.
- Tkačuk, T.M. 2005, *Lokal'no-hronologičeskie grupy kul'tury Cucuteni etapov B1 i B2 v rumynskoj Moldove*, în Manzura, I.V. (ed.) *Diskurs civilizacij*, Stratum Plus 2, Chișinău, 204-255.
- Topal, D.A., Țerna, S.V. 2010, *Pozdnetripol'skij mogil'nik i poselenija u s. Cunicca (Floreștiskij raion, Respublika Moldova)*, în Manzura, I. (ed.) *Liki dalekih predkov*, Stratum Plus 2, Chișinău, 283-300.
- Țerna, S., Popovici, S., *Necropola de tip Usatovo de lângă satul Răscăieți (r. Ștefan-Vodă, Republica Moldova)*, în curs de pregătire.
- Videiko, M. 1995, *Archaeological characteristics of the Sofievka type cemeteries*, în Videiko, M.Y., Kadrow, S. (eds.) *Cemeteries of the Sofievka type: 2950-2750 BC*, Baltic-Pontic Studies 3, Poznan, 15-134.
- Zaharuk, Y.M. 1971, *Pam'jatki kasperovskogo tipu*, în Danilenko, V.N. (ed.) *Arheologia Ukrain'skoj RSR*, Kiev, 183-186.
- Zbenovič, V.G. 1974, *Pozdnetripol'skie plemena Severnogo Pričernomor'ya*, Kiev.

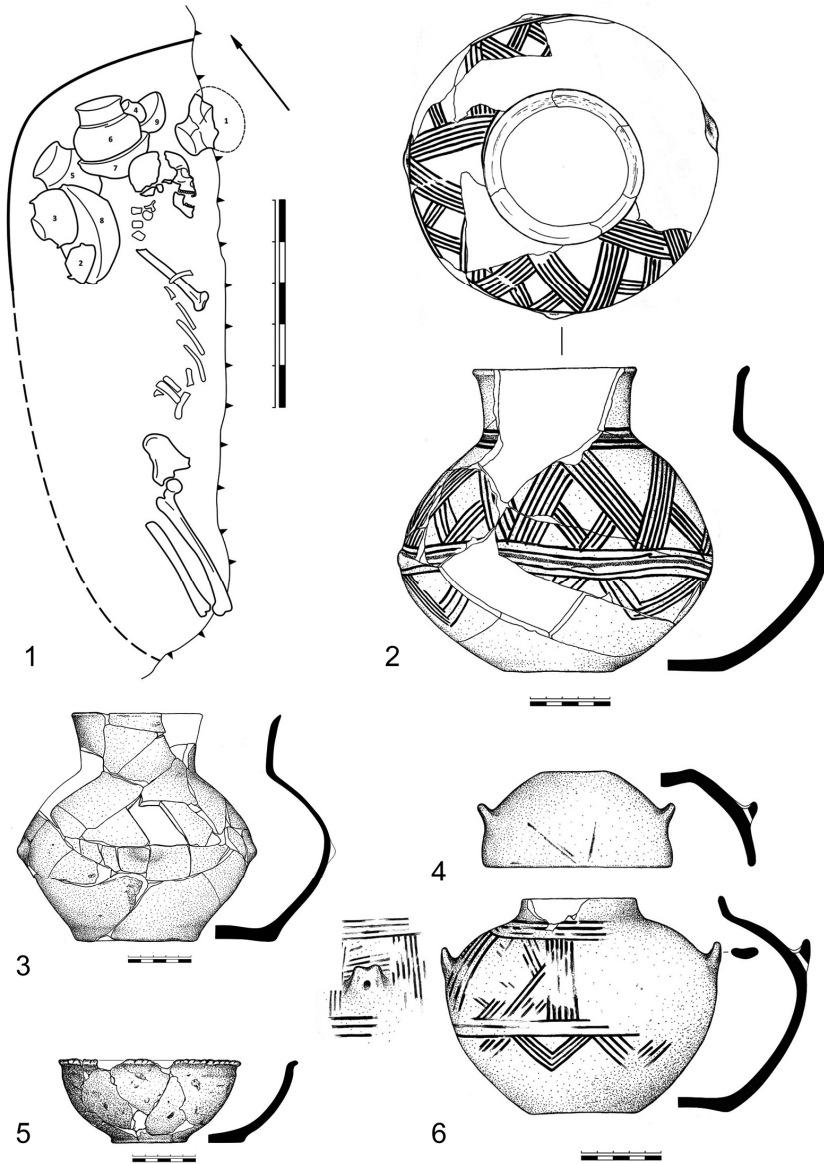

Fig. 1. Selecție de materiale din necropola de la Cunicea. 1. Mormântul 1; 2-6. Ceramică din mormintele 1 și 2 (după Topal, Țerna 2010)

Fig. 1. Selection of finds from the Cunicea necropolis. 1. Grave 1; 2-6. Pottery from graves 1 and 2 (according to Topal, Țerna 2010).

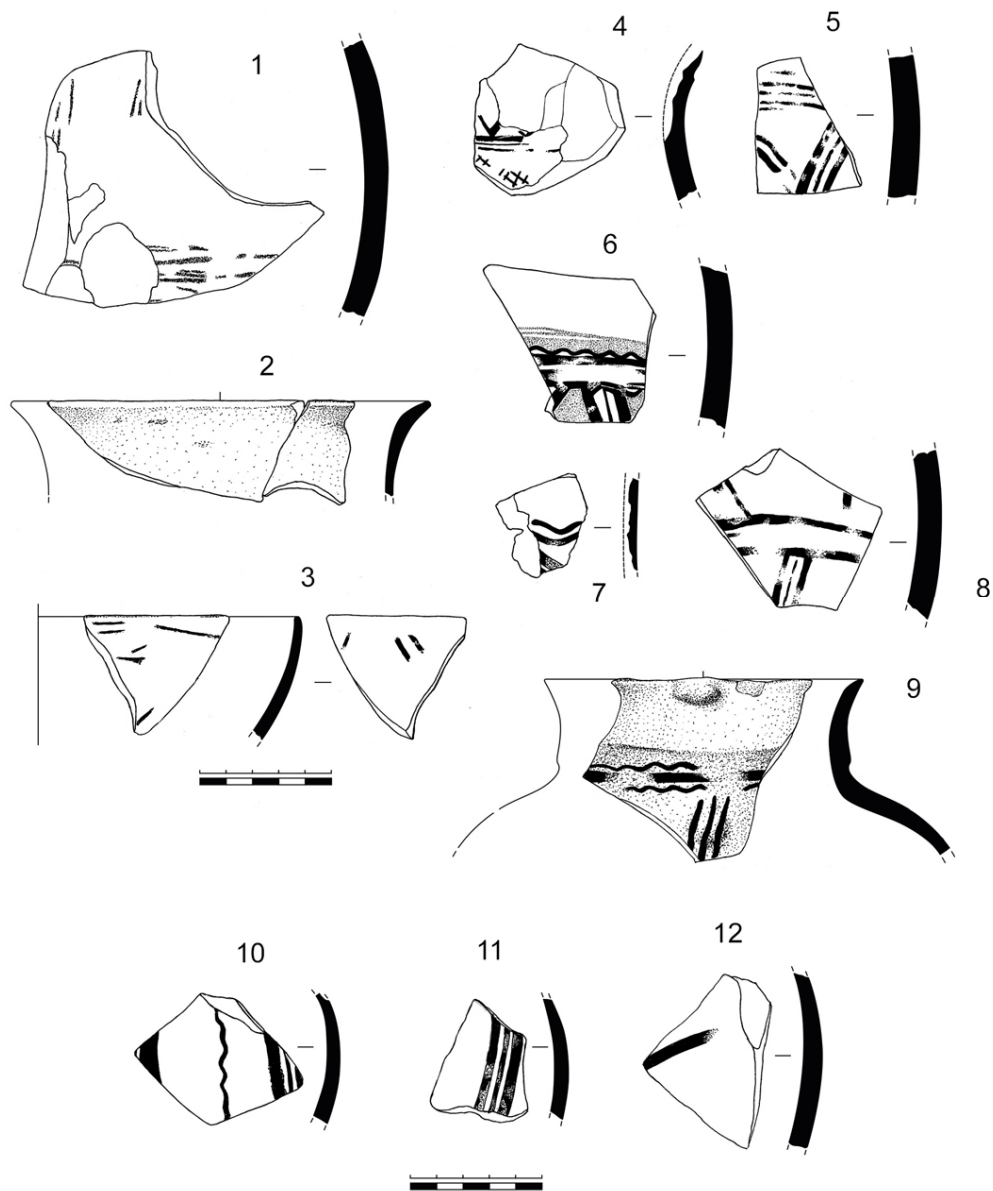

Fig. 2. Selecție de materiale din necropola de la Cunicea. 1-12. Ceramică din aglomerare (după Topal, Țerna 2010).

Fig. 2. Selection of finds from the Cunicea necropolis. 1-12. Pottery from the agglomeration (according to Topal, Țerna 2010).

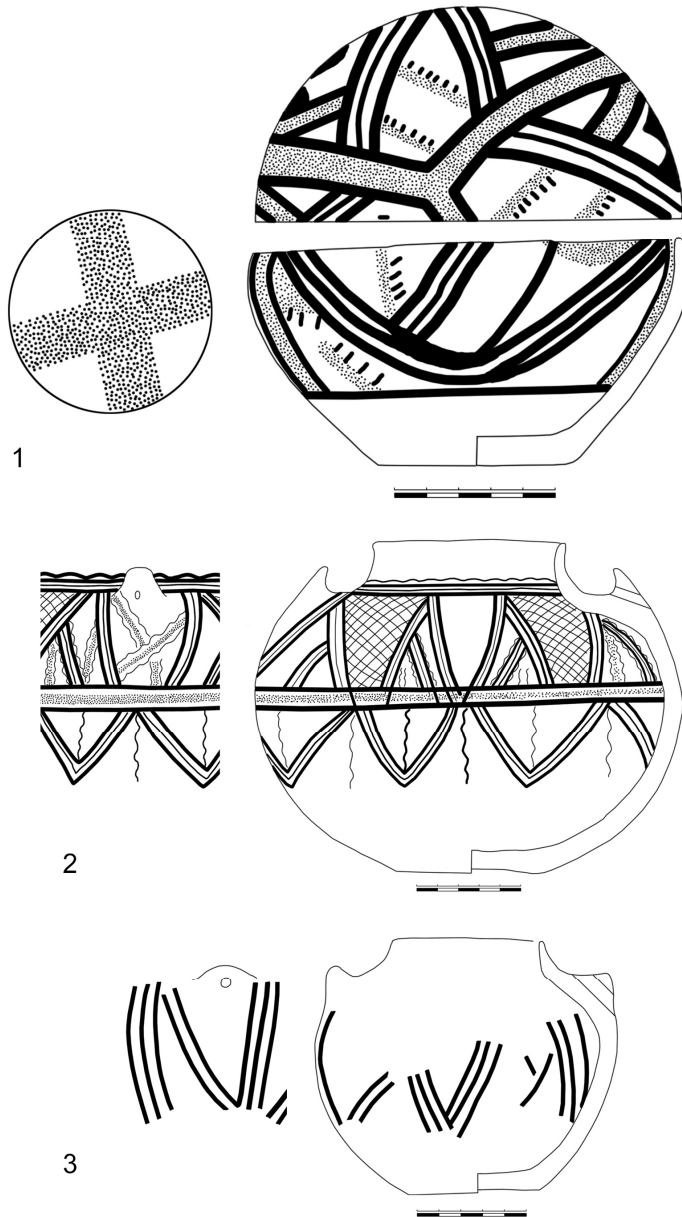

Fig. 3. Selecție de materiale din necropola de la Oxentea. 1-3. Ceramică (inedite).
Fig. 3. Selection of finds from the Oxentea necropolis. 1-3. Pottery (unpublished).

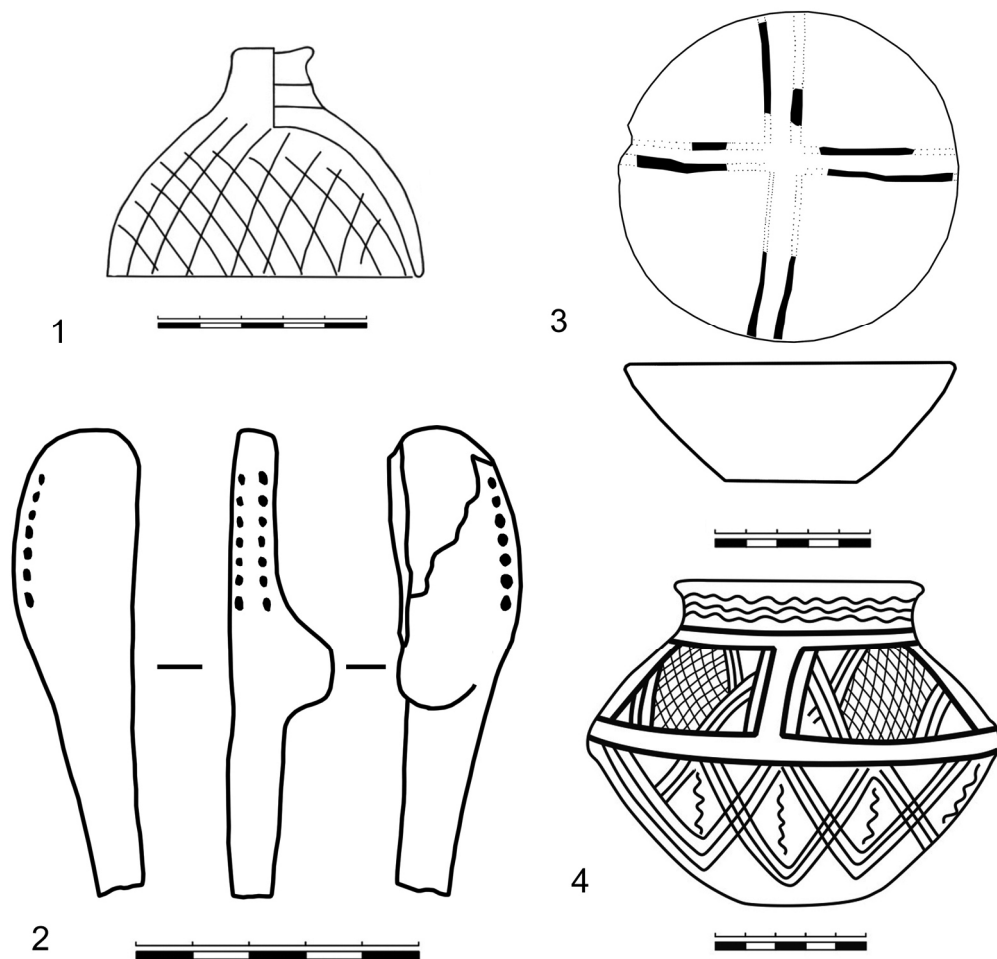

Fig. 4. Selecție de materiale din necropola de la Oxentea și unele analogii din spațiul nord-vest pontic. 1-2: vas și figurină antropomorfă din Oxentea (inedite); 3. vas din necropola de la Răscăieți (inedit); 4: vas din tumulul de la Vladimirovka (după Zbenovič 1974).

Fig. 4. Selection of finds from the Oxentea necropolis and some analogies from the North-western Pontic area. 1-2. Vessel and anthropomorphic figurine from Oxentea (unpublished); 3. Vessel from the Răscăieți necropolis (unpublished); 4. Vessel from the Vladimirovka barrow (according to Zbenovič 1974).

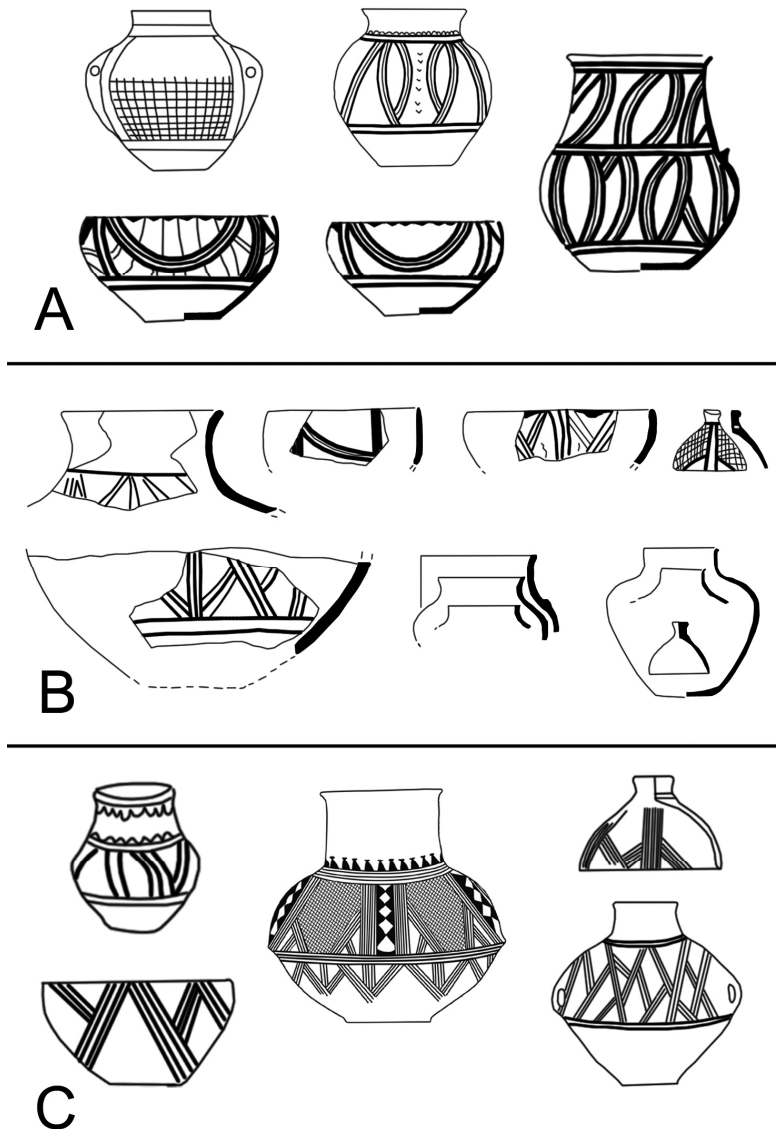

Fig. 5. Materiale caracteristice grupurilor locale tripoliene târzii din silvostepa spațiului Pruto-Nistrean. A. Ceramică de tip Vâhvatiniți (după Dergačev 1980); B. Ceramică de tip Chirileni (după Bikbaev 1994); C. Ceramică de tip Hordinești (după Dergačev 1980; Manzura 1994).

Fig. 5. Selection of pottery, characteristic for the local Late Tripolian Groups in the forest-steppe area between Prut and Nistru. A. Pottery of Vâhvatiniți type (according to Dergačev 1980); B. Pottery of Chirileni type (according to Bikbaev 1994); C. Pottery of Hordinești type (according to Dergačev 1980; Manzura 1994).

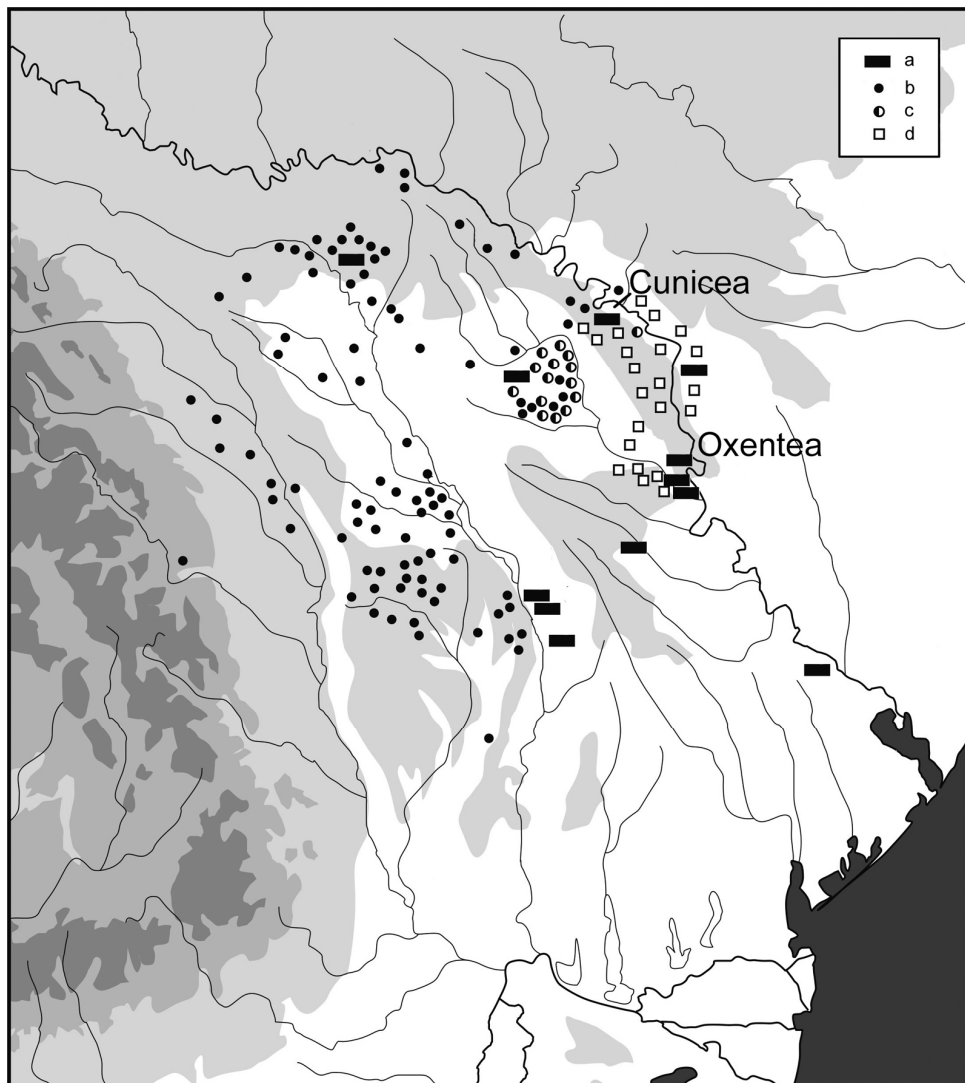

Fig. 6. Necropolele din Cunicea și Oxentea în contextul siturilor tripoliene târzii din silvostepa dintre Carpați și Nistru. a. necropole plane; b. așezări de tip Hordinești; c. așezări de tip Chirileni; d. așezări de tip Vâhvatini (după Bikbaev 1994; Dergačev 1980; Dergačev, Manzura 1991; Dumitroaia 2000; Larina 2003; Manzura 1994; Topal, Țerna 2010).

Fig. 6. The Cunicea and Oxentea funerary complexes in the context of the Late Tripolian sites from the forest-steppe zone between Carpathians and Nistru. a. flat cemeteries; b. settlements of Hordinești type; c. settlements of Chirileni type; d. settlements of Vâhvatini type (according to Bikbaev 1994; Dergačev 1980; Dergačev, Manzura 1991; Dumitroaia 2000; Larina 2003; Manzura 1994; Topal, Țerna 2010).